

DOI <https://doi.org/10.32782/naoma-bulletin-2024-1-10>
УДК 73.071.1(477)“19”
ORCID ID: 0000-0002-8196-8608
ORCID ID: 0009-0004-3541-2053

Ольга Денисюк

*кандидатка мистецтвознавства,
доцентка кафедри теорії та історії мистецтв
Національна академія образотворчого
мистецтва і архітектури
olha.denysiuk@naoma.edu.ua*

Ольга Тамар'янська

*здобувачка вищої освіти другого (магістерського) рівня
факультет теорії та історії мистецтв
Національна академія образотворчого
мистецтва і архітектури
olha.tamarianska@naoma.edu.ua*

ВОЛОДИМИР ЧЕПЕЛИК І ЙОГО УЧНІ: ВПЛИВ ТА НОВАТОРСТВО

Анотація. *Мета статті* – проаналізувати й обґрунтувати новаторство у творчості Володимира Чепелика, окреслити особливості його авторської стилістики та дослідити вплив майстра на мистецтво української скульптури на прикладі робіт його учнів. *Методи дослідження.* В основу дослідження покладено методи художньо-композиційного та порівняльного аналізів, які дали змогу зробити висновки щодо унікальності та релевантності праць автора. *Результати.* Мистецтво скульптури вимагає не лише оцінки візуальної складової окремого твору, але й розуміння жанрових особливостей, що вплинули на його створення. У межах дослідження було проаналізовано творчість скульптора В. Чепелика та трьох його учнів, розглянуто низку робіт автора в контексті двох основних видів об'ємних художніх форм і виявлено аналогії, які дають змогу зробити висновок стосовно новаторства та впливу митця на наступні покоління скульпторів. На основі методів візуального й стилістичного аналізів можна підсумувати, що мети дослідження було досягнуто. **Висновки.** Встановлено, що головною стилістичною і концептуальною особливістю скульптурних ансамблів В. Чепелика є характерне поєднання найяскравіших жанрових ознак монументалізму та станкової пластики. Новаторським можна вважати унікальне переосмислення монументальних творів, заміну грандіозного масштабу на легкість сприйняття й доступність взаємодії зображеного героя з пересічним перехожим без втрати меморіальності, необхідної для увічнення історичної постаті. Аналогічний підхід до жанру можна спостерігати серед творчих спадкоємців В. Чепелика, що обґрунтовує твердження про вплив автора на загальну сцену новітньої української скульптури. Як художник, скульптор, педагог та професор В. Чепелик передав свої унікальні навички цілому поколінню молодих авторів. Враховуючи високий рівень новаторства майстра серед загальної спільноти культурних діячів України, його можна назвати визнаним, але недостатньо оціненим. Отже, наша стаття – це спроба привернути увагу до імені видатного митця за численні заслуги перед культурою України.

Ключові слова: українська скульптура, композиція, оточення, творча спадщина, монумент, вплив.

Olha Denysiuk

*PhD in Art History
Associate Professor of the Department
of Theory and History of Art
National Academy of Fine Arts and Architecture
olha.denysiuk@naoma.edu.ua*

Olha Tamarianska

*2nd year Master's student
Of the Faculty of Theory and History of Art
National Academy of Fine Arts and Architecture
olha.tamarianska@naoma.edu.ua*

VOLODYMYR CHEPELYK AND HIS DISCIPLES: INFLUENCE AND INNOVATION

Abstract. *The purpose of this article* is to analyze the innovation of Volodymyr Chepelyk's artworks, to define the main features of his art style and to study his influence on Ukrainian sculpture on the example of his students.

Research methods. The research is based on the methods of artistic compositional and comparative analysis, which made it possible to draw further conclusions regarding the author's uniqueness and relevance. **Results.** The art of sculpture requires not only an assessment of the visual component of an individual work, but also an understanding of the genre features under the influence of which it was created. As part of the study, the work of the sculptor Volodymyr Chepelyk and three of his students was analyzed, a number of the author's works were considered in the context of two main types of three-dimensional artistic forms, and enough similarities were established that allow us to draw conclusions about the artist's innovation and influence. Based on the methods of visual and stylistic analysis, it can be concluded that the goal of the research was achieved. **Conclusions.** The main stylistic and conceptual feature of Volodymyr Chepelyk's sculptural ensembles is a characteristic combination of the primary features of monumentalism and easel plasticity. The unique reinterpretation of monumental statues, the replacement of a grandiose scale with ease of perception and accessibility of the depicted hero's interaction with an average passer-by without losing the memoriality necessary for the immortalization of a historical figure can indeed be considered innovative. A similar approach to the genre can be observed among Chepelyk's creative heirs, which substantiates the statement about the author's influence. Given the innovative approach of the artist among the vast community of Ukrainian sculptors, he can be considered recognized, but not sufficiently appreciated. So, as an artist, sculptor, teacher and professor, Volodymyr Chepelyk greatly influenced modern Ukrainian sculpture, passing on his unique skills to a whole generation of young authors. Further attention should be drawn to the recognized but underappreciated name of the outstanding artist for his many contributions to the culture of Ukraine.

Key words: Ukrainian sculpture, composition, environment, creative heritage, monument, impact.

Постановка проблеми. Попри новаторство В. Чепелика на глобальній сцені української скульптури, його впливовий доробок, активну академічну та педагогічну діяльність, життя і творчість скульптора, за винятком стислого життєпису, майже не задокументовано. Митець унікав публічності, тому переважно не давав інтерв'ю, а три тисячі примірників книги про його творчий шлях викупила родина, через що вони не потрапили до широкого читача. В. Чепелик творив у напрямках монументальної і станкової пластики наприкінці ХХ – на початку ХХІ століття й значну частину свого життя присвятив підготовці скульпторів у навчальній майстерні Національної академії образотворчого мистецтва і архітектури. Понад 30 років (з 1990 р.) був головою Національної спілки художників України. За роки професійної діяльності митець отримав чимало відзнак та нагород: почесна грамота Кабінету Міністрів України (1998), лауреат Національної премії України імені Тараса Шевченка (2000), золота медаль Академії мистецтв України (2005), почесна грамота Верховної Ради України (2005), орден «За заслуги» I (2007), II (2004) і III (1998) ступенів, орден князя Ярослава Мудрого V ступеня (2011), орден князя Ярослава Мудрого IV ступеня (2016) [1]. Але, незважаючи на всі досягнення, творчому доробку скульптора присвячено зовсім мало наукових досліджень. Для порівняння варто згадати хоча б про кількість друкованих праць, присвячених майстрам, які поділяють його нішу культурного та академічного походження, таким як В. Бородай, В. Шевченко, О. Леонов. Можемо сказати, що порівняно зі своїми однодумцями й колегами, творчість В. Чепелика, попри її новаторство, досі залишається малодослідженою.

Лише поодинокі публікації висвітлюють творчість митця. Єдиний альбом з творами скульптора та вступною статтею доктора мистецтвознавства О. Федорука вийшов друком ще у 2002 році [2].

Актуальність дослідження полягає в потребі визначити й окреслити характерні риси, художні засоби і новаторські рішення В. Чепелика, які отримали подальше застосування у сфері української скульптури. Це необхідно для розуміння оцінки впливу митця на сучасну скульптуру, оскільки обриси його творчості досі достатньо не проаналізовані.

Виклад основного матеріалу. Чи не найбільш визначною характеристикою творчості В. Чепелика можна вважати просторові рішення його робіт. Ім'я скульптора, як у колах мистецької і культурної еліти України, так і в пересічних глядачів асоціюється передусім з монументалізмом (пам'ятники М. Грушевському, Т. Шевченкові, корабелам, декабристам тощо). Але унікальною властивістю монументальних ансамблів митця є їхній, наблизений до натурального, розмір, що змінює сприйняття зображених сюжетів [3]. Скульптор увічно пам'ятає про видатних людей без надмірної, характерної для радянського часу культовості, але з неймовірною повагою. У межах жанру такий нюанс можна вважати суперечливим, але у виконанні майстра він не применшує значущості видатних історичних подій, а навпаки, здатний викликати у глядача необхідний для монумента емоційний резонанс. Вибором масштабу автор немовби акцентує на людській сутності своїх героїв – вони такі ж, як і ми. З погляду концептуальної складової для монументаліста В. Чепелика характерні такі принципи станкової пластики, як реалістичність розмірів, високий рівень деталізації,

наявність поглибленого сюжетного змісту тощо. Ці особливості знаходять втілення в пам'ятниках М. Яковченкові, О. Гончару, Т. Шевченкові, Тарасові Бульбі. В них, як і в багатьох інших роботах, автор звертається до елемента інтерактивності й зображає своїх героїв звичайними людьми, що присіли на лавку або валун у місцевих парках, скверах чи алеях. Цей сюжет повсякчас супроводжується достатньою кількістю вільного місця поруч із монументом, де може присісти кожен. Такий мистецький задум не лише органічно вписує скульптуру в навколишній простір, але й посилює її діалог із глядачем (іл. 1; 2).

Іл. 1. В. Чепелик. Пам'ятник Миколі Яковченку. Київ. 2000. [8]

Іл. 2. В. Чепелик. Пам'ятник Олесю Гончару. Київ. 2009. [9]

Розглянувши зазначені вище скульптури, можна окреслити сукупність їхніх спільних ознак: природні просторово-композиційні рішення, невимушені, але глибоко автентичні характери образів, взаємодія певного сюжету та форми з оточенням. Отже, манера В. Чепелика пропонує глядачеві діалог і легкість сприйняття всіх жанрів

та стилів з широкого арсеналу майстра. Як історично значущі постаті у ваговитому монументалізмі, так і романтично та буденно змальовані діячі театру й кіно у виконанні В. Чепелика відносять своє місце на вулицях і парках серед нас. У 1975 році В. Чепелик розпочав викладацьку діяльність у Київському державному художньому інституті (нині НАОМА) [1]. Понад 40 років працював як професор та керівник навчально-творчої майстерні, передаючи свої знання і навички цілому поколінню майстрів сучасної української скульптури. Серед них: О. Чепелик, Б. Мазур, К. Домненко, М. Гулик, В. Корчовий.

Син та учень В. Чепелика – Олексій Чепелик, безумовно, є його найближчим творчим і професійним спадкоємцем. Варто наголосити, що низку ансамблів було виконано тандемом батька й сина. Саме завдяки їхній плідній співпраці ми можемо вважати О. Чепелика не лише надійним джерелом відомостей про постать видатного митця, але й головним його мистецьким наступником. Розглянемо одну з їхніх спільних робіт – пам'ятник Т. Шевченкові у м. Тбілісі (Грузія) (іл. 3). Монумент скомпонований за окресленими вище принципами роботи з композицією та оточенням. Уважний погляд і немовби живу присутність Кобзаря відчуває кожен споглядальник: як достатньо обізнаний у галузі образотворчого мистецтва, так і пересічний перехожий. Образ батька нації, втілений у монументі, читається будь-якою людиною, незалежно від національності. І це є найвищим показником художньої майстерності обох митців.

Іл. 3. В. Чепелик та О. Чепелик. Пам'ятник Тарасові Шевченку. м. Тбілісі. 2007. [10]

Син та учень В. Чепелика – Олексій Чепелик, в особистій розмові повідомив, що усіма своїми професійними здобутками завдячує лише своєму батькові як єдиному наставникові, адже саме він сформував його як скульптора [4].

Ще одним видатним учнем В. Чепелика є народний художник України Богдан Мазур. Однією з найвідоміших робіт цього скульптора, виконаною у співавторстві з братом Миколою Мазуром, є композиція «Молитва за Україну» (2009), що знаходиться на території історико-культурного заповідника «Гетьманська столиця» у Батурині. Цей класичний монументальний твір завдяки доступному чотириступінчастому постаменту дає змогу спостерігачеві підійти впритул до п'яти виважених, масивних постатей відомих гетьманів, за правління яких Батурин був столицею Лівобережної України.

Ще один, повністю інтерактивний за своєю концепцією та відкритий до діалогу з перехожими твір Б. Мазура – пам'ятник котові Пантелеймону (іл. 4). Бронзовий мешканець Золотоворітського скверу зібрав навколо себе безліч міських легенд, найвідомішою з яких є повір'я, що бажання збудеться, якщо потриматися за котячий хвіст. Подібна близька взаємодія монументальних творів з аудиторією та безпосереднім просторовим оточенням завжди була новаторською рисою В. Чепелика і за тривалий час його кураторської діяльності в стінах навчальних майстерень НАОМА знайшла подальше втілення у творчості його учнів.

Іл. 4. Б. Мазур. Пам'ятник котові Пантелеймону. Київ. 1998. [11]

В особистій розмові Б. Мазур висловив думку, що мав неабияке щастя бути учнем великого майстра. Він також згадав його людську чуйність, готовність віддавати свій час, допомагаючи студентам із майстернями та матеріалами. Скульптор визнав, що, безумовно, бачить у своїх роботах його вплив [5].

Зі спільноти учнів В. Чепелика окремої уваги варта луганська скульпторка Катерина Домненко. Авторський стиль мисткині вирізняється з-поміж збірного образу робіт спадкоємців майстра – серед художньо-стилістичних засобів вона надає перевагу пластичним, плавним формам.

Вплив В. Чепелика простежується в іншій, ідеологічній складовій: особливі шана та увага щодо увіковічення пам'яті історичних подій є невіддільними рисами творчості як учителя, так і його учениці. Роботи мисткині значною мірою завдячують умінню В. Чепелика наповнювати монументи на весь зріст глибоким експресивним змістом завдяки акцентуванню на міміці героїв. На думку К. Домненко: «Пам'ятник воїнам-інтернаціоналістам, встановлений у Луганську в 2006 р., повинен нагадувати, що немає нічого вищого за людське життя» [6] (іл. 5).

Іл. 5. К. Домненко. Пам'ятник воїнам-інтернаціоналістам. Луганськ. 2006. [6]

Розглядаючи творчість учнів В. Чепелика, особливу увагу варто приділити Христині Рідзель – членкині Національної спілки художників України та викладачці кафедри скульптури НАОМА. В інтерв'ю для бібліотеки НАОМА Х. Рідзель поділилася власними спогадами про роки навчання, асистентуру та співпрацю з В. Чепеликом, а також окреслила особисте трактування стилістичних особливостей його робіт [7]. Майстриня розповіла, що Володимир Андрійович найбільше цінував художній смак і навіть у великих за об'ємом скульптурах робив акцент на деталях. Активно використовував прийоми посилення художньої виразності завдяки відмові від натуралістичності: наприклад, посилював форми складок одягу і цим додавав експресії до образу.

Окреме значення Х. Рідзель надає емоційній глибині, притаманній творам В. Чепелика: одним зі своїх улюблених пам'ятників авторства скульптора вона називає бронзову постать солдата, що стоїть біля розбитого човна на Трухановому острові.

Митець майстерно передав та втілює психологічний стан героя, що є дуже символічним, адже скульптура встановлена на місці селища водників, повністю знищеного в 1943 р. німецькими окупантами. Х. Рідзель впевнена, що однією з найбільш вагомих та виразних художніх рис, успадкованих нею від Чепелика, є експресивне відображення внутрішнього стану героїв скульптури – саме завдяки вчителю вона завжди прагне якомога глибше відобразити емоційну складову твору (іл. 6).

Іл. 6. В. Чепелик. Пам'ятний знак робітничому селищу Водників, знищеному нацистами у 1943 р. Київ. 1989. [12]

Х. Рідзель пригадує, з яким натхненням у студентські роки вона та її колеги прагнули досягти співпраці з В. Чепеликом – студенти писали заяви з проханням потрапити саме до майстерні Володимира Андрійовича. Її завжди захоплювало, з якою делікатністю, повагою та виваженістю В. Чепелик спілкувався зі студентами, давав корисні поради та настанови, завжди відгукувався в усіх питаннях та проханнях, мав індивідуальний підхід та давав повну свободу творчості [7] (іл. 7).

Пошуки відповіді щодо питання впливу В. Чепелика на його учнів спонукає нас до таких роздумів: чи існує школа української скульптури з власними історією та традиціями, системою передачі досвіду між поколіннями і збереженням нашого мистецького надбання? Виникає також проблематика популяризації В. Чепелика як скульптора й педагога. Завдання його учнів – працювати над методиками передачі безцінного досвіду подальшим поколінням юних митців.

Головні висновки та перспективи використання результатів дослідження. Завдяки аналізу основних характеристик творчості В. Чепелика виявлено тенденції до гармонійного синтезу рис станкової скульптури з монументальними ансамблями – яскраво вираженим є органічне вписання

Іл. 7. Х. Рідзель. Він. Вона. Київ. 2017. [7]

скульптури в її безпосереднє оточення, а саме: розташування її в людних громадських місцях, максимальна наближеність монументів до людського зросту, вдало витриманий закон плановості, відсутність великогабаритних постаментів, підвищена увага до деталізації тощо. З цих особливостей робимо висновок, що в кожному аспекті своєї творчості В. Чепелик відмовлявся від законів монументалізму, притаманних радянській добі: значний рівень узагальнення, великі габарити, високі постаменти, широкий розрив між монументом та його споглядачем. Як впливовий діяч української культури, зокрема образотворчого мистецтва кінця ХХ – початку ХХІ ст., В. Чепелик є повноправним новатором та ідеологом сучасного й актуального переосмислення монументальної скульптури крізь призму сприйняття пересічного глядача. Доречним є висновок, що численні учні скульптора при творчих майстернях НАОМА значною мірою успадкували цей наратив і впровадили його в образотворчу діяльність молодших поколінь. Задля подальшого розвитку школи української скульптури необхідно є констатація впливу суспільних та історичних реалій на образотворчий процес у ретроспективі й перспективі.

Підсумовуючи, не можна оминати увагою важливість школи української скульптури як окремого явища з власними межами соціально-історичних реалій, колом найбільш впливових діячів та системою передачі досвіду наступним поколінням. Розуміння методів діяльності цього інституту дасть змогу сфокусувати потенціал молодших поколінь митців на збереженні національної культурної традиції та виконанні її завдань.

Список використаних джерел

1. Ліцкевич О. Помер Володимир Чепелик – автор пам’ятників Володимиру Грушевському та Олесю Гончару. *Суспільне. Культура*. URL: <https://suspilne.media/culture/122511-pomer-volodimir-cepelik-avtor-pamatnikiv-mihajlu-grusevskomu-ta-olesu-goncharu/> Дата публікації: 14.04.2021 (дата перегляду: 26.03.2024).
2. Федорук О. Нові напрями таланту. *Володимир Чепелик: скульптура : альбом*. Київ, 2002. С. 8–12.
3. Чепелик В. Посіяне зерно надії : [бесіда] / розмову вів Микола Маричевський. *Образотворче мистецтво*. 1992. № 1. С. 1–2.
4. Чепелик О. : [інтерв’ю зі скульптором Олексієм Чепеликом від 02 грудня 2023 р.] / розмову вела О. Тамар’янська. Київ, 2023. Особистий архів О. Тамар’янської. 3 арк. Рукопис.
5. Мазур Б. : [інтерв’ю з Богданом Мазуром від 18 листопада 2023 р.] / розмову вела О. Тамар’янська. Київ, 2023. Особистий архів О. Тамар’янської. 2 арк. Рукопис.
6. Особова О. Негативна скульптура – злочин. *Урядовий кур’єр*. URL: <https://ukurier.gov.ua/uk/articles/negativna-skulptura-zlochyn/> Дата публікації: 13.05.2011 (дата перегляду: 02.03.2024).
7. Бібліотека НАОМА. Жінка у мистецтві. Христина Рідзель. *Національна академія образотворчого мистецтва і архітектури*. URL: <https://naoma.edu.ua/news/zhinka-u-mystecztvi-hrystyna-ridzel/> Дата публікації: 18.12.2023 (дата перегляду: 16.03.2024).
8. Компанієць Т. Історія пам’ятника Миколі Яковченку у Києві – людина з собакою. *Kyiv-future*. URL: <https://kyiv-future.com.ua/uk/articles-istoriya-pamyatnyka-mykoli-yakovchenku-u-kyievi-lyudyna-z-sobakoju> Дата публікації: 31.03.2022 (дата звернення: 06.03.2024).
9. Пам’ятник Олесю Гончару : [фото]. *Mapio.net*. URL: <https://mapio.net/images-p/120712787.jpg> (дата звернення 18.02.2024).
10. Тарас Шевченко, як і раніше, об’єднує українців через океани і століття . *Харківська гімназія №152 Харківської міської ради Харківської області* : [сайт]. URL: <https://informatika152.wixsite.com/tg-shevchenko/pamyatnyku-kobzar> (дата звернення: 20.02.2024).
11. Кіт Пантелеймон. *Kelax.com.ua*. URL: <https://relax.com.ua/uk/where-to-go-uk/pamyatki-kiyeva/kit-pantelejmon/> (дата звернення: 2.03.2024 р.)
12. Пам’ятне місце робітничого селища водників, знищеного нацистами 1943. *Звід пам’яток історії та культури*. URL: <https://new.pamyatky.kiev.ua/streets/truhanivska/pamyatne-mistse-robotnichogo-selishcha-vodnikiv-znishchenogo-natsistami-1943> Дата публікації: 24.06.2013. (дата звернення: 6.03.2024 р.)

References

1. Litskevych, O. (2021). Pomer Volodymyr Chepelyk – avtor pamiatnykiv Volodymyru Hrushevskomu ta Olesiu Honcharu [Volodymyr Chepelyk, the author of monuments to Volodymyr Hrushevskiyi and Oles Honchar, died]. *Suspilne. Kultura* [Social. Culture]. <https://suspilne.media/culture/122511-pomer-volodimir-cepelik-avtor-pamatnikiv-mihajlu-grusevskomu-ta-olesu-goncharu/> [in Ukrainian].
2. Fedoruk, O. (2002). Novi napriamy talantu [New directions of talent]. *Volodymyr Chepelyk: skulptura* [Volodymyr Chepelyk: sculpture]. [Album] (s. 8–9). [in Ukrainian].
3. Chepelyk, V. (1992). Posiiane zerno nadii [The planted seed of hope] [Interviu] / Interviuer: Mykola Marychevskiyi. *Obrazotvorche mystetstvo* [Fine art], 1, 1–2. [in Ukrainian].
4. Chepelyk, O. (2023, Hruden 02). [Interviu zi skulptorom Oleksiiem Chepelykom] [Interview with Oleksii Chepelyk] / Interviuer: O. Tamar’ianska. Kopiiia u vlasnosti O. Tamar’ianskoi [The interview was conducted by O. Tamar’ianska]. Kyiv [in Ukrainian].
5. Mazur, B. (2023, Lystopad 18). [Interviu z Bohdanom Mazurom] [Interview with Bohdan Mazur] / Interviuer: O. Tamar’ianska. Kopiiia u vlasnosti O. Tamar’ianskoi [The interview was conducted by O. Tamar’ianska]. Kyiv [in Ukrainian].
6. Osobova, O. (2011, Traven 13). Nehatyvna skulptura – zlochyn [Negative sculpture is a crime]. *Uriadovyi kurier* [Government courier]. <https://ukurier.gov.ua/uk/articles/negativna-skulptura-zlochyn/> [in Ukrainian].
7. Biblioteka NAOMA. (2023, Hruden 18). Zhinka u mystetstvi. Khrystyna Ridzel [A woman in art. Khrystyna Ridzel]. *Natsionalna akademiia obrazotvorchoho mystetstva i arkhitektury*. <https://naoma.edu.ua/news/zhinka-u-mystecztvi-hrystyna-ridzel/> [in Ukrainian].
8. Kompaniets, T. (2022, March 31). Istoriia pamiatnyka Mykoli Yakovchenku u Kyievi – liudyna z sobakoiu [The history of the monument to Mykola Yakovchenko in Kyiv – a man with a dog]. *Kyiv-future*. <https://kyiv-future.com.ua/uk/articles-istoriya-pamyatnyka-mykoli-yakovchenku-u-kyievi-lyudyna-z-sobakoyu> [in Ukrainian].
9. Pamiatnyk Olesiu Honcharu [Monument to Oles Gonchar]. (n.d). *Mapio.net*. <https://mapio.net/images-p/120712787.jpg> [in Ukrainian].
10. Taras Shevchenko, yak i ranishe, obiednuie ukraintsv cherez okeany i stolittia [Taras Shevchenko, as before, unites Ukrainians across oceans and centuries]. (n.d). *Kharkivska himnaziia №152 Kharkivskoi miskoi rady Kharkivskoi oblasti* [Kharkiv Gymnasium No. 152 of the Kharkiv City Council of the Kharkiv Region] <https://informatika152.wixsite.com/tg-shevchenko/pamyatnyky-kobzar> [in Ukrainian].
11. Kit Pantelejmon [Cat Pantelejmon]. (n.d). *Relax.com.ua*. <https://relax.com.ua/uk/where-to-go-uk/pamyatki-kiyeva/kit-pantelejmon/> [in Ukrainian].
12. Pamiatne mistse robotnychoho selyshcha vodnykiv, znyshchenoho natsystamy 1943 [The memorial site of the workers' village of watermen, destroyed by the Nazis in 1943]. (2013, June 24). *Zvid pamiatok istorii ta kultury* [Collection of monuments of history and culture] URL: <https://new.pamyatky.kiev.ua/streets/truhanivska/pamyatne-mistse-robotnichogo-selishcha-vodnikiv-znishchenogo-natsistami-1943> [in Ukrainian].

Подано до редакції 15.02.2024